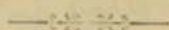


ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ



ՌԻՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ ԴԱԽԻԹ ՀԱՐՔԱՅԻ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԻՆ
ՎԵՐԱԳՐՈՒԱԾ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՐԿԵՐԻ

§1. Դարթի մասին նախկին հետազոտութիւնները.

Պորփիրի ներածութեան և Արիստոտէլի *Ὅργανον*-ի թարգմանութիւններն ու մեկնութիւնները, ինչպէս և Սահմանք Իմաստասիրութեան հմտալից գրուածքը՝ Հայոց մատենադրական աւանդութիւնը վերագրում է Դաւիթ Հարքացի փիլիսոփային: Մինչև այժմ հայ բանասէրներից ոչոք չէ զբաղուել այդ երկերի մանրամասն ուսումնասիրութեան խնդրով: Իսկ օտարազգի հայագէտ բանասէրների աշխատութիւններից ինձ յայտնի են միմիայն C. F. Neumann-ի և F. C. Conybeare-ի հետեւեալ հետազոտութիւնները—1. C. F. Neumann, Mémoire sur la vie et les ouvrages de Davide, philosophe arménien ... Journ. Asiat., III, Paris 1829, p. 46—86, 97—153. 2. C. F. Conybeare, Anecdota Oxoniensia, A collation with ancient Armenian Versions of the greek text of Aristotle's Categories etc. Oxford 1892, 4⁰, pp. XXXVIII+182. Սոյն աշխատութեան Յառաջաբանը Հ. Յ. Տաշեանի թարգմանութեամբ՝ «Քննութիւնք Գրոց Դաւթի Անյաղթի», Վիեննա 1893, 8⁰, էջը 92:

§2. Ք. Կոնիբերի կարծիքը.

Ուսուցչապետ Ք. Կոնիբեր «Ստորոգութիւնք» և «Յաղագս մեկնութեան» գրոց հայերէն մեկնութիւնները

Համարում է թարգմանութիւն յունարէնից¹⁾, բայց տարբեր յունարէն ἀπὸ φωνῆς Δαβὶδ մեկնութիւններից²⁾։ Մեծարգոյ Փ. Կոնիբիրի կարծիքով՝ այդ մեկնութիւնները շարադրուած են եղել յատկապէս հայ անձանց կրթութեան համար որեւէ հայի ձեռքով, որը կարող էր այդ մեկնութիւնները յունարէն գրած լինել և ապա հայերէն թարգմանած³⁾, և այդ հեղինակն ու թարգմանը հաւանօրէն Պրոհերեսիոս յայտնի հայ հռետորն է եղել⁴⁾։ Այս վերջին ենթադրութիւնը բոլորովին անընդունելի է նախ այն պատճառով, որ Պրոհերեսիոսի ժամանակ IV-րդ դարում հայերէն գիր և գաղութիւն դեռևս գոյութիւն չունէր։

Սահմանք Իմաստասիրութեան գրուածքը⁵⁾ և Պորփիւրի Ներածութեան մեկնութիւնը մեծ. Փ. Կոնիբիր վերագրում է Դաւիթ փիլիսոփային և համարում է թարգմանութիւն յունարէնից։ Արիստոտէլի Վերլուծականի հայերէն մեկնութեան 14 գլուխ հատուածը պր. Փ. Կոնիբիր ընդարձակ քննութեան չէ ենթարկում, այլ յիշելով այդ երկը, առանց որոշ պատճառաբանութիւնների, աւելացնում է իւր կողմից միայն այսքանը՝ որ «այդ թարգմանութիւնը կատարուած է յունարէն մի մեկնութեան բնագրից, որը ըստ երևոյթին գրուած է եղել նոյն Դաւթից IV-րդ կամ V-րդ դարում⁶⁾»։

Ե՞րբ է ապրել Դաւիթ փիլիսոփան, ո՞վ է յունարէնից թարգմանել վերոյիշեալ երկերը՝ այդ մասին յարգելի ուսուցչապետը միայն ենթադրութիւններ է անում, բայց որեւէ հաստատուն եզրակացութեան չէ գալիս։

1) S^h Anecd. Oxon., § 14, էջ XVIII-XIX.

2) S^h նոյնը § 20, էջ XXII.

3) S^h նոյնը § 16 և 17, էջ XX-XXI.

4) S^h նոյնը § 18, էջ XXI-XXII.

5) Յունարէնի վերնագիրն է՝ Τα προλεγόμενα τῆς φιλοσοφίας, ἀπὸ φωνῆς Δαβὶδ τοῦ θεοφιλεστάτου καὶ θεόφρονος φιλοσόφου.

6) S^h Anec. Oxon. § 9, էջ VIII, § 30 և 31, էջ XXXVI, XXXVII:

§3. Բանասիրական ուսումնասիրութեան ո՞ր եղանակով կարելի է հասնասուն եզրակացութիւններ ստանալ:

Ինչպէս Ֆ. Կոնիքեր, նոյնպէս և ուրիշ հայագէտ բանասէրներ՝ աշխատել են պարզել Դաւթի և նրան վերադրած երկերի վերաբերեալ հարցերը, քննելով գլխաւորապէս հին մատենագիրների տուած վկայութիւնները, պատմական աւանդութիւնը, էական գրքի յայտնի յիշատակարանը, երկերի ոճը ևն, և ոչոք չէ փորձել այդ հարցերի լուծումը բնական ճանապարհով գտնելու, այն է՝ Դաւթին վերադրած երկերի բովանդակութեան մանրազննին քննութեան միջոցով: Իսկ բանասիրական ուսումնասիրութեան այդ ապահով ճանապարհով ամենայն դիւրութեամբ լուծուած են մի քանի մութ խնդիրներ, և այնպիսի հետեւութիւններ են ստացուած, որոնք շատ կէտերում միանգամայն տարբեր են տիրող ենթադրութիւններից: Դժբախտաբար՝ ձեռքի տակ չունէինք յունարէն από φωνής Δαβίδ մեկնութիւնները և Προλεγόμενα-ն, որոնց քննութիւնն ու համեմատութիւնը թերեւս աւելի պարզէր Դաւթի աւելածումը:

§4. Սահմանի բնասասիրութեան, Պորփիրի ներածութեան մեկնութիւնը եւ Արիստոտէլի Վերլուծութեանց մեկնութեան հասնածը միեւնոյն հեղինակի՝ Դաւթի փիլիսոփայի գործ են, իսկ Արիստոտէլի «Յաղագս մեկնութեան» եւ «Ստորոգութեանց» հայերէն մեկնութիւնները Դաւթինը չեն:

Մեծ. ուսուցչապետ Ֆ. Կոնիքեր իւր վերոյիշեալ աշխատասիրութեան մէջ արդէն ցոյց է տուել, որ Յաղագս մեկնութեան և Ստորոգութեանց հայերէն մեկնութիւնները տարբեր են յունարէն από φωνής Δαβίδ համապատասխան մեկնութիւններից, մինչդեռ Պորփիրի ներածութեան մեկնութիւնը նոյն է յունարէն από φωνής Δαβίδ:

Համապատասխան մեկնութեան հետ: Այդ մասին կարևոր ենք համարում մէջ բերել մի քանի փաստեր ևս, որոնք ստացւում են այդ երկերի մանրամասն քննութիւնից: Ինչպէս յայտնի է, Սահմանք Իմաստասիրութեան երկը և Պորփիրի Ներածութեան ու Արիստոտէլի Վերլուծականքի մեկնութիւնները բաժանուած են Ձեռագրերում պրակների և ամեն մի գլուխ սովորաբար սկսւում է «ընդ այսոսիկ հասկերձ Եստոռծով և առաջիկայ պրակը (չա՛մ տեսութիւն)» բառերով: Ուշագրութեան արժանի է այն, որ Պորփիրի Ներածութեան մեկնութիւնը սկսւում է հետեւալ բառերով՝ «Հանգերձեալք հասկերձ Եստոռծով սկիզբն առնել առաջիկայ շարագրութեան», և նոյն մեկնութեան մէջ Պր. 2, էջ 271 (Վեն. 1833) կրկնւում է նոյն սճը՝ «Կատարելապէս հասկերձ Եստոռծով ի Բնաբանութիւնս Արիստոտէլի ուսցուք»: «Հասկերձ Եստոռծով» այդ դարձուածքը Դաւթի ոճի առանձնայատկութիւնն է, և որովհետեւ բացի վերնագրերից հանդիպում է նաև բնագրում, ուստի և յիշեալ վերնագրերն անպայման հեղինակինն են: Իսկ գրանից հետեւում է, որ Սահմանք Իմաստասիրութեան երկը և Պորփիրի Ներածութեան և Արիստոտէլի Վերլուծականքի մեկնութիւնները, որոնց ամեն մի գլուխ վերոյիշեալ առանձնայատուկ վերնագիրն ունին՝ ամենայն հաւանութեամբ միևնոյն հեղինակի գործ են: Սակայն Արիստոտէլի «Ստորոգութիւնը» և «Յաղագս մեկնութեան» գրուածքների վերաբերեալ հայերէն մեկնութիւնները պրակների այդ վերնագրերը չունեն և չեն կազմում մի անընդհատ ամբողջութիւն, այլ մաս մաս մէջ է բերուած Արիստոտէլի բնագրից մի պրակ, և բնագրի ամեն մի պրակին հետեւում է նոյն պրակի մեկնութիւնը: Այդ արտաքին հանգամանքը ևս մի նշան է, որ Ստորոգութեանց և Յաղագս Մեկնութեան երկի հայերէն մեկնութիւնները Դաւթինը չեն:

Նոյն եզրակացութիւնը ստացւում է նաև Դաւթին վերագրած այդ երկերի ներքին բովանդակութեան ուսումնասիրութիւնից: Մինչդեռ Դաւթի փիլիսոփայի՝ Սահմանք

Իմաստասիրութեան երկը և ներածութեան ու վերլուծականքի մեկնութիւնները նորագոյնատնական մեկնիչի գրուածք են, որ աշխատում էր հաշտեցնել պղատոնական և արիստոտէլեան փիլիսոփայական գաղափարները՝ ընդհակառակը Ստորոգութեանց և Յաղագս Մեկնութեան գրուածքի հայերէն մեկնութիւնները արիստոտէլեան մեկնիչի գրութիւններ են, որը Պղատոնին և պղատոնականներին յիշում է միայն հազուադիւրս դէպքերում և հակառակում ու հերքում է նոցա կարծիքները։ Այսպէս օրինակ՝ Արիստոտէլի «Յաղագս մեկնութեան» երկի անանուն մեկնիչը էջ 507 (Վճնեա. 1833) ասում է՝ «Առ Պղատոնի ինձ թուի ի տեղոյս կռիւ բայց սոռտ ստացնալն»։ Այդ տեսակէտից խիստ հետաքրքրական են այն հատուածները, որոնք փիլիսոփայական միեւնոյն խնդիրների մասին լինելով, հիմնովին զանազանում են իրարից Դաւթի և անանուն մեկնիչի գրուածքներում։ Օրինակ՝ Դաւթի փիլիսոփայական միակ և երկակ թուերն ընդունում է ոչ իբրեւ թիւ, այլ իբրեւ թուերի սկիզբ¹⁾, իսկ Ստորոգութեանց անանուն մեկնիչը միանգամայն հակառակ է պղատոնականների այդ կարծիքին և այդ մասին գրում է հետեւեալը՝ «Իսկ ոմանք ի պղատոնականացն կամին ստեղ, եթէ վասն զի հարկ է ընդունել զքանակն յամ. գոյացութիւն ոչ ըստ չափոյ միայն՝ իբր թէ մեծ կամ փոքր, այլ յաւէտ ըստ թուոյ՝ զի կամ մի է կամ բազում։ Առ որս ստեղք, եթէ ձեզ իսկ ըսկանստոռթիւնս կազմեք, քանզի ըստ Պիթակորականացն ձեացեալ ասէք թէ մինն ոչ է թիւ, այլ յաւէտ սկիզբն թուոյ²⁾ Եւ ընդհանրապէս՝ Դաւթի և անյայտ մեկնիչի փիլիսոփայական գաղափարները ոչ միայն յաճախ նման չեն, այլ և նոցա կարծիքների արտայայտման եղանակը տարբեր է, և մինչդեռ Դաւթը շարունակ հմտա-

1) Տե՛ս՝ Սահմ. Իմաստ., էջ 187—188, Վճն. 1833:

2) Յաղագս Քանակի, Պր. Ա., էջմ. Մատեն. Ձեռ. Թիւ 1810: Վճնեակեան հրատարակութեան մէջ Ստորոգութեանց մեկնութեան սկիզբը սղակաս է:

լից վկայութիւններ է բերում Պղատոնից, Արիստոտէլից և զանազան մեկնիչներից և մանրամասն քննադատում է իմաստասիրական այս կամ այն դպրոցի կարծիքները՝ անանուն հեղինակի մեկնութիւններն աղքատ են այդպիսի վկայութիւններով ու տեղեկութիւններով, և Արիստոտէլի Ստորոգութեանց և Յաղագս Մեկնութեան երկի հայերէն մեկնութիւններում մեկնիչներից յիշում են միայն մի ոմն Դէմոս¹⁾, Աղեքսանդրոս Ափրուդիսեցի²⁾ և Աղեքսանդրոս, որ ամենայն հաւանութեամբ II դարի վերջում և III դարի սկզբում ապրող նոյն Ափրուդիսեցին է³⁾։

Յատկապէս Ստորոգութեանց Մեկնութեան վերաբերմամբ կարելի է մէջ բերել նաև մի ուրիշ ակնյայտնի ապացոյց, որ այդ մեկնութիւնը Դաւթինը չէ։ Պորփիրի Ներածութեան մեկնութեան զանազան մասերում Դաւթը խոստանում է մի քանի հարևանցի մատնանիշ արուած իմաստասիրական խնդիրներ մանրամասն քննելու իւր Ստորոգութեանց Մեկնութեան մէջ։ Այսպէս՝ էջ 263 (Վենետ. 1833), «իսկ բանականն եթէ մասն է իմաստասիրութեան, և եթէ գործի, ի Ստորոգութիւնսն Արիստոտէլի ուսցուք».— էջ 269, «Բայց եթէ զի ախորժեցին առնել զանհաւաստութիւն, կատարելապէս ի Ստորոգութիւնսն Արիստոտէլի ուսանելոց եմք».— էջ 300, «Եւ արդ զի ոչ սեռ է և ոչ հոմանուն ձայն [հան], կատարելաբար ի Ստորոգութիւնսն Արիստոտէլի ուսցուք»։ Արդ՝ Ստորոգութեանց հայերէն մեկնութեան մէջ ոչ միայն վերոյիշեալ իմաստասիրական խնդիրների մանրամասն պարզաբանութիւնները չկան, այլ նոյն իսկ անանուն մեկնիչի տրամաբանական

1) Տե՛ս Մեկնութ. Պէրիարմ. գրոցն, էջ 514, Վենետ. 1833։

2) Ձեռ. Թիւ 1810, Մեկնութ. Ստորոգութեանց, Յաղ. Ստոր. էջ 88b։

3) Տե՛ս Ձեռ. Թիւ 1810. Մեկնութ. Ստորոգ. էջ 106a=Յաղագս գոյութեան, պր. ԺԴ. էջ 119a=Յաղագս Քանակի, պր. Ժ. էջ 126a=Յաղ. Առնչի, պր. Ե., Վենետիկ տպագրութեան մէջ այդ մասերը պակաս են։ Աղեքսանդրոսը յիշում է նաև Պէրիարմ. գրոց մեկնութեան մէջ, էջ 514, Վենետ. 1833։

հասկացողութիւնները զանազան ուրիշ կէտերում միանգամայն տարբեր են Դաւթի կարծիքներից: Այն՝ ինչ որ Դաւթիթը խոստանում է «կատարելապէս ի Ստորոգութիւնսն Արիստոտէլի» բացատրելու՝ պէտք է որոնել յունարէն ἀπὸ φωνῆς Δαβὶδ Ստորոգութեանց մեկնութեան մէջ, և ոչ թէ անանուն մեկնիչի գրուածքում:

Մեր կարծիքով՝ վերոյիշեալ պատճառաբանութիւնների հիման վրայ կարելի է վերջնականապէս ապացուցուած համարել, որ Արիստոտէլի Ստորոգութեանց և Յաղագս Մեկնութեան երկի հայերէն մեկնութիւնները Դաւթինը չեն, այլ մի անյայտ մեկնիչի գրուածքներ են, ուստի և այդ երկերի ներքին բովանդակութեան ուսումնասիրութեան հետեւութիւնները, ինչպէս Վարդանի յիշատակութիւնը և հայ յօրինողի կամ թարգմանչի ներքին նշանները¹⁾, ամենեւին աւելցնելու չունեն Դաւթի և նրա երկերի խնդրի հետ: Վեննայի Մխիթարեանց Թիւ 112 Ձեռագրում Ստորոգութեանց և Յաղագս Մեկնութեան երկի մեկնիչներն համարւում են Ամիլաւսոյս և Անտոնիոս Էրմիս²⁾, որոնց մասին դեռ մանրամասն խօսելու ենք Դաւթի և նրա երկերի խնդիրն ըստ կարելոյն պարզելուց յետոյ:

§5. Դաւթի իմաստասիրական երկերը.

Բացի Սահմանք Իմաստասիրութեան գրուածքից և Պորփիրի ներածութեան մեկնութիւնից, որոնց յունարէնը յայտնի է ἀπὸ φωνῆς Δαβὶδ վերնագրով և որոնք հայերէնի հետ նոյնն են³⁾, անպայման Դաւթինն է նաև Արիստոտէլի Վերլուծականքի մեկնութեան 14 գլուխ հատուածը: Բացի պրակների «ընդ այսոսիկ հանգերձ Աստուծով և առաջիկայ պրակը» վերնագրերից, որոնք այդ Մեկնու-

1) S^{են} Anecd. Oxon., §7, էջ VI և §15, էջ XIX-XX.

2) S^{են} Հ. Յ. Տաշեան, Յուդակ ..., էջ 389-395:

3) S^{են} Anecd. Oxon., §9, էջ VII և §31, էջ XXXVI.

թեան Դաւթից յօրինուած լինելու նշաններ են¹⁾ ուշադրութեան արժանի է և այն, որ ոչ միայն տրամաբանական հասկացողութիւնները և դոցա մեկնութեան ու բացատրութեան եղանակն այդ գրուածքում նոյնն են, ինչ որ Ներածութեան մեկնութեան և Սահմանք Իմաստութեան Դաւթի երկերում — այլ և մի քանի հատուածներ այդ երեք գրուածքում գրեթէ բառացի նման են: Բերենք մի քանի օրինակներ.

Սահմ. Իմաստաս., էջ 214,
(Վենետ. 1833).

«Արդ զգիտնական զօրութիւնսն զարդարէ ի ձեռն տեսականին, իսկ կենդանականն ի ձեռն գործականին որպէս զի մի զսուտ զիտութիւն ի կարծեաց ընկալցուք, եւ մի չար ինչ զործեսցուք»:

Սահմ. Իմաստ., էջ 191.

«Քանզի տեսականին ամենայն գոյք ենթակային առ ի զիտել, իսկ զործականին մարդկային միայն հոգիք..... վասն զի կատարումն տեսականին ճշմարտութիւն է, իսկ կատարումն գործականին բարին»:

Պորփ. Ներծ. վերլ., էջ 259.

«Քանզի ասելն թէ վասն զի մարդ եւ ձի զներքին կլափն շարժեն և ասել՝ թէ ապա ուրեմն եւ ամենայն կեն-

Մեկն. ի Վերլուծ., էջ 559
(Վենետ. 1833).

«Իսկ ապացուցական հաւաքումն պիտանացու գոյ յամենայն իմաստասիրութեան ի տեսականն և ի գործականն... որպէս զի մի զսուտ զիտարթիւն ընկալցուք եւ մի չար ինչ զործեսցուք»:

Մեկն. ի Վերլուծ., էջ 565.

«Արդ տեսականն նիւթ ունի զամենայն գոյս առ ի զիտել, իսկ կատարումն զճշմարիտն. իսկ զործականն նիւթ ունի զմարդկային հոգիս, իսկ կատարումն զբարին»:

Մեկն. ի Վերլուծ., էջ 584.

«Որքոն՝ վասն զի մարդ եւ ձի զներքին կլափն շարժեն, ոչ է հարկաւոր թէ ապա ուրեմն եւ ամենայն կենդանի

1) Տես սոյն աշխատութեան §4:

դանի գներքին կլափն շարժէ, գներքին կլափն շարժեն, որ ոչ է ճշմարիտ. քանզի կոկորդիլոս գազանն եւ փիւնիկն թեւի եւ կոկորդիլոսի և գուհաւ ոչ շարժեն գներքին ճողի, որք զվերին կլափն կլափն, այլ զվերին»:

Կարելի է աւելի օրինակներ բերել, բայց բաւականանաք սոցանով, որովհետեւ այսքանն էլ արդէն ցոյց է տալիս, որ Վերլուծականքի մեկնութիւնը պէտք է Դաւթին վերագրել: Որքան մեզ յայտնի է, Դաւթի Վերլուծականքի մեկնութեան յունարէնը նորագոյն աշխատասիրութիւններում չկայ յիշուած: Եթէ յունարէն բնագիրը կորսուած չէ, թերեւ Դաւթի երկերով հետաքրքրուողներից մէկին յաջողուի հայերէնի օժանդակութեամբ գտնել այդ մեկնութիւնը Արիստոտէլի մեկնիչների Բերլինի ընդարձակ հրատարակութեան մէջ¹⁾:

Պորիւլի Ներածութեան մեկնութեան մի հատուածից պարզ երևում է, որ Դաւթը գրած պէտք է լինի նաև Արիստոտէլի Բնաբանութեան մեկնութիւնը: Այդ մասին էջ 271 (Վենետ. 1833) վկայում է ինքը Դաւթը հետեւեալ տողերում. «Վասն զի նիւթ թէպէտ մի ինչ է, այլ ոչ ըստ տեսակի. և զի ոչ ընդհանրական ինչ է նիւթ և ոչ մասնական, կատարելապէս հանդերձ Աստուծով ի Բնաբանութիւնսն Արիստոտէլի ուսցուք»: Դաւթի այս գրուածքն ևս պէտք է որոնել Արիստոտէլի մեկնիչների վերոյիշեալ ընդարձակ հրատարակութեան հատորներում, որ լոյս են տեսնում Բերլինում: Բայց եթէ նոյն իսկ Դաւթի այդ մեկնութիւնը կորած համարուի՝ այնուամենայնիւ Արիստոտէլի մեկնիչներով զբաղուողները պէտք է ի նկատի առնեն այդ

1) Արիստոտէլի մեկնիչների այդ ընդարձակ հրատարակութեամբ արդէն լոյս են տեսել բազմաթիւ հատորներ: Բերլինի Ակադեմիայի այդ հրատարակութեան մասին՝ տես Fr. Ueberweg, Grundriss, Berlin 1886, էջ 188 «Eine umfassende auf 35 Bde berechnete Ausgabe der griechischen Commentare zu Aristoteles wird Berl. seit 1882 «consilio et auctoritate Academiae litterarum regiae Borussiae» herausgegeben:

երկի գոյութիւնը, որովհետեւ Արիստոտէլի Բնաբանութեան Դաւթի յօրինած մեկնութիւնից կարող են քաղուածքներ լինել Դաւթից յետոյ գրուած զանազան մեկնութիւններում կամ ուրիշ երկերում:

Վերոյիշեւել եզրակացութիւնների հիման վրայ ստացւում է Դաւթի իմաստասիրական երկերի հետեւեալ ցանկը.

1) Ընդգէտ առարկութեանց չորից Պիհոսնի իմաստակի եւ սահմանք եւ տրամատութիւնք իմաստասիրութեան: Նոյնը յունարէն. Τὰ προλεγόμενα τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ φωνῆς Δαβὶδ τοῦ θεοφιλεστάτου καὶ θεόφορονος φιλοσόφου:

2) Վերլուծութիւն Ներածութեան Պորփիրի: Նոյնը յունարէն աւելի ընդարձակ ἀπὸ φωνῆς Δαβὶδ (տես Aneed. Oxoniensia, § 31, էջ XXXVII):

3) Մեկնութիւն չորեքտասան դէսոց Արիստոտէլի ի Վերլուծականն: Յունարէնը յայտնի չէ:

4) Արիստոտէլի Ստորագութեանց յունարէն մեկնութիւնը ἀπὸ φωνῆς Δαβὶδ: Հայերէնը չկայ եւ յայտնի չէ, թէ արդեօք թարգմանուած եղել է:

5) Արիստոտէլի «Յաղագս մեկնութեան» երկի յունարէն մեկնութիւնը ἀπὸ φωνῆς Δαβὶδ: Հայերէնը չկայ եւ թարգմանուած լինելու մասին տեղեկութիւն չունենք:

6) Արիստոտէլի Բնաբանութեան մեկնութիւնը: Եայտնի չէ ո՛չ յունարէն ընագիրը, ո՛չ էլ հայերէն թարգմանութիւնը:

Շատ կարելի է, որ Դաւթը գրած է եղել և ուրիշ մեկնութիւններ և իմաստասիրական երկեր, սակայն այդ հարցը թերեւ կարելի լինի աւելի պարզել ἀπὸ φωνῆς Δαβὶδ յունարէն բնագրերի և ընդհանրապէս՝ յունարէն գրուած Արիստոտէլեան երկերի մեկնութիւնների մանրախոյզ հետազոտութեամբ, որ մեր աշխատութեան սահմաններից դուրս է: Դաւթի ոչ-իմաստասիրական երկերով մենք դեռեւս չենք զբաղուել, ուստի և այդ մասին կխուսափենք կարծիք յայտնելուց: Իսկ Գրիգոր Աստուածաբանի հինգ ճառերի Նոննոսին վերագրուած մեկնութիւնների վերաբերմամբ որոշ հիմքեր կան ենթադրելու, որ այդ գրուածքն

ևս նոյն Դաւթինն է, և այդ խնդրի մասին դեռ առանձին խօսելու ենք:

§ 6. Զանազան կարծիքներ Դաւթի անձի մասին եւ դոցա փնտրիւնը.

Դաւթի անձնաւորութիւնը մի առեղծուած է եղել թէ բիւզանդագէտների և թէ հայագէտ բանասէրների համար: Հայոց մատենագրութեան դեռ հնագոյն շրջանում հայերի և Յոյների մէջ տարաձայնութիւններ են եղել Դաւթի անձի մասին: Էջմիածնայ մատենադարանի զանազան Զեռագրերում գտնուում է «Պատճառ Սահմանաց գրոց» մի հատուած, ուր ի միջի այլոց ասուած է. «Առնէ զայս գիրք և ցուցանէ թէ այսպիսի կարողութիւն ունին հայք և դուք ընդէր զայս անտես արարեալ էք և զհայս ամբաստանէք: Ոմանք ասեն թէ ի տեղն (ա. ի. Արշակունի) գրեաց և զօրինակն ի հետս երեք և կէսք թէ յերկիրս գրեաց և առաքեաց որպէս Ստեփանոս զիւր թուղթն: Բայց Յոյնք ասեն թէ զիրք ունել զԴաւթի եւ իւրեանց ազգէն: Այլ յայտնի աշակերտ է Մովսիսի քերթողի և ազգական և ի հարք գաւառէ ի հերթն գեղջէ և առ մեզ են թ գիրք սորա. ա. Բարձրացուցէքն, բ. Սահմանացս, գ. Պէտքն, դ. Մեկնութիւն Քերականին, ե. մեկնիչն Արիստոտէլի¹⁾...»: Բանասիրական վիճելի են թագրութիւնների այդ համեմատաբար հին հատուածը մեզ համար հետաքրքրական է միայն այն տեսակէտից, որ Յոյները Դաւթին իրանց ազգից են ընդունել:

Բիւզանդական մատենագրութեան մէջ այս Դաւթին շփոթել են IX-րդ դարի Niketas David Paphlagon-ի հետ ²⁾ († մօտ. 890 թուին): Այս կարծիքը միանգամայն սխալ պէտք է համարել, որովհետեւ Դաւթի երկերի բովանդա-

1) Տես Զեռ. Թիւ 1887=Կարին. Թ. 1845, թերթք 247 և 248:

2) Karl Krumbacher, Gesch. der byz. Litter., Zw. Aufl., München 1897, § 183, էջ 432.

կութիւնից շատ հաւանական է ենթադրել, որ նա ուսած պէտք է լինի հին իմաստասիրական դպրոցներէրից մէկում, երբ այդ դպրոցները Յուստինիան կայսեր կարգադրութեամբ դեռեւ չէին փակուած, և բացի այդ՝ ենթադրուած է, որ IX-րդ դարից առաջ հայ մատենագիրներն օգտուել են Դաւթի աշխատութիւններէ¹⁾։ Ինչպէս «Պատմա Սահմանաց գրոց» հատուածի հեղինակը, նոյնպէս և գրեթէ բոլոր նորագոյն հայ բանասէրները Դաւթին համարում են Հայ՝ Հարք գաւառից և Հերետն գիւղից։ Դաւիթ Հարքացի հայ փիլիսոփայի մի որոշ յիշատակութիւն գտնուած է Ասողկան «Պատմութիւն Տիեզերական» երկում էջ 80. «Յայսմ ժամանակի Մամբրէ եղբայր Մովսիսի, զորմէ ասեն երրորդ գտեալ ի փիլիսոփայս դառնայր ի Հայս և Դաւիթ աշակերտ Մովսիսի ի Հարք գաւառէ ի Հերետն գեղջէ (Ս. Պետեր, 1885)»։ Ասողիկ Դաւիթ Հարքացուն համարում է ժամանակակից Գիւտ կաթողիկոսին և Յովհան Մանգակունուն։ Բազմաթիւ մեր նայած Սբ. Էջմիածնի մատենադարանի Ձեռագրերում Սահմանաց գրոց և մեկնութիւնների վերնագրերը միակերպ չեն և այդ վերնագրերում Դաւիթն անուանուած է կամ «անյաղթ փիլիսոփայ» կամ «ներգինացի» և կամ միայն «փիլիսոփայ»։ Հայր Գարեգին Զարբանալեան այդ ներգինացի մակդիրը բացատրում է այսպէս. «Մովսիսի Խորենացւոյն քեռորդի էր Դաւիթ, Տարօնոյ մօտ Հարք գաւառին Հերեթ կամ Հերետն գիւղէն, և կամ ըստ այլոց՝ Ներգինն անանէն, ուստի եւ Ներգինացի կոչուած²⁾»։ Այլ կերպ մեկնում է Հ. Գալուստ Տէր-Մկրտչեան. «Դաւիթ Հարքացին որ կոչուած է նաև Հերտանացի կամ Հերետնացի՝ գիւղի անունով, այլ եւ Ներգինացի կամ Ներքինացի՝ Ներքնավանքի անունով, ուր թաղուած է

1) Գալուստ Տէր-Մկրտչեան, Պետրոս Սիւնեաց եպիսկոպոս, «Արարատ» 1902, յունուար և փետրուար։ Նոյն հեղինակի, Անանիա Շիրակացի, «Արարատ» 1896 փետր. և ապր.։

2) Հայկ. Հին Դպր. Պատմ., Վենետ. 1886, էջ 295։

ըստ աւանդութեան¹⁾»։ Մի փոքր տարօրինակ է, որ միևնոյն Դաւիթը երեք տեղերի անունով է կոչուած, սակայն այդ խնդրի լուծումը մեր նպատակից դուրս է, որովհետեւ մեր կարծիքով Սահմանք Իմաստասիրութեան երկի և Ներածութեան ու Վերլուծականքի մեկնութիւնների հեղինակը Դաւիթ Հարքացին է։ Հայոց մատենագրութեան մէջ նորադատոնական մեկնիչ Դաւիթը շփոթուած է Դաւիթ Հարքացու հետ, ինչպէս և բիւզանդական մատենագրութեան շրջանում Niketas David Paphlagon-ի հետ։ Սբ. Էջմիածնայ մատենագարանի Թիւ 102 Զեռագրում²⁾ գտնուում է Դաւիթ Հարքացուց մի մնացորդ «Դաւիթի Հարքացուց եւ փիլիսոփայի որ յիմաստասիրական եւ յիմաստասիրելի հարցուածա», որը հրատարակեց Հ. Գալուստ Տէր-Մկրտչեան³⁾։ Դաւիթ Հարքացու այդ մնացորդը ոչ մի հիմք չկայ անվաւերական համարելու, մանաւանդ որ այդ ընդարձակ իմաստասիրական գրուածքը պահուած է պատկառելի հնութիւն ունեցող 971-981 թուի Զեռագրում։ Արդ՝ Հարքացու այդ մնացորդը թէ ոճով թէ բովանդակութեամբ թէ փիլիսոփայական ուղղութեամբ միանգամայն տարբեր է նորադատոնական Դաւիթ մեկնիչի երկերից։ Վերցնենք Հարքացու հարցուպատասխանների հենց սկիզբը. «Հարցումն. Զինչ է մարդ. — Պատասխանի. Հոգի ի մարմնի կապեալ միջնորդաւ շնչոյ և ի նոյն երկուքն միաւորեալ. սա մարդ ասի և Աստուծոյ պատկեր»։ Նորադատոնական Դաւիթ մեկնիչը նոյնը կսահմանէր «ի սեռէ և ի բաղկացուցիչ զանազանութեանց» և կպատասխանէր՝ «մարդ է՝ կենդանի բանաւոր մահկանացու մտաց և հանճարոյ ընդունակ»։ Այսպէս և բոլոր հարցերն ու պատասխանները միանգամայն խորթ և անհամապատասխան են Դաւիթ մեկնիչի իմաստասի-

1) Տե՛ս «Դաւիթ Հարքացի», Արարատ, 1902, սեպտ.-հոկտմ., էջ 937։

2) Գէորգեան Յուզակ, Երկաթագիր, գրուած Հայոց ՆԻ և ՆԼ թուին։

3) Տե՛ս «Դաւիթ Հարքացի», Արարատ, 1902, սեպտ.-հոկտ., էջ 939—963։

րական հասկացողութիւններին: Հարքացու իմաստասիրական հարցուածներէ դրեթէ ամեն մի էջում նկատելի են Փիլոնի ազդեցութեան հետքեր, ինչպէս այդ ճիշտ նկատելէ Հ. Գալուստ Տէր-Մկրտչեան, իսկ նորադատոնական Դաւիթ մեկնիչի գրուածքներում Փիլոնի ազդեցութեան և ոչ մի նշան չկայ: Դաւիթ Հարքացու գրեթէ ամեն մի հարց և պատասխանից երևում է նրա քրիստոնեայ լինելը, մինչդեռ նորադատոնական Դաւիթ փիլիսոփայի գրուածքներէ միայն մանրախոյզ և երկար քննութիւնից յետոյ յաջողուեց մեզ նրա քրիստոնեայ լինելու մի փոքր հետք գտնել: Դաւիթ Հարքացի հայ վաւերական հեղինակը և նորադատոնական Դաւիթ փիլիսոփան տարբեր անձնաւորութիւններ են: Այս բացասական եզրակացութեամբ մեկնիչ Դաւիթ անձնաւորութեան վերաբերեալ առեղծուածի լուծումն աւելի դժուարանում է, որովհետեւ՝ ինչպէս ցոյց տուինք՝ սա ոչ նիկեոսո Դաւիթ Պափլագոնն է, ոչ էլ Դաւիթ Հարքացին: Որովհետեւ թէ Հայոց և թէ Յունաց մատենագրական ծանօթ աւանդութիւնները մեկնիչ Դաւիթ անձնաւորութեան որոշման համար անստոյգ և խառնաշփոթ ենթադրութիւններ են, ուստի և այդ խնդրի որոշման համար մէջ բերենք մի քանի ակնարկներ և տեղեկութիւններ հենց նոյն Դաւիթի գրուածքներից:

Ե. Մանադեան.

(Շարու ցակելի)

